

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

БІБЕН ОЛЕНА ІВАНІВНА

УДК 338.43:330.341.1

ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНКА ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Масюк Юлія Володимирівна,
кандидат економічних наук, доцент

Дніпро - 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО - МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА	13
1.1. Генезис теорій інновацій та категоріального змісту інноваційного потенціалу	13
1.2. Сутність та складові інноваційного потенціалу агропромислового виробництва.....	32
1.3. Методичні підходи до оцінки інноваційного потенціалу агропромислового виробництва	53
Висновки до розділу 1	74
РОЗДІЛ 2	
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА	77
2.1. Сучасний стан інноваційного потенціалу агропромислового виробництва	77
2.2. Аналіз ресурсного забезпечення інноваційного потенціалу агропромислового виробництва	91
2.3. Оцінка інституціональної складової інноваційного потенціалу агропромислового виробництва	119
Висновки до розділу 2	135
РОЗДІЛ 3	
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА	140
3.1. Моделювання інтегрального показника ефективності використання інноваційного потенціалу агропромислового виробництва.....	140
3.2. Стратегічні напрями інноваційного розвитку агропромислового виробництва	151
3.3. Інфраструктурне забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва	168
Висновки до розділу 3	185
ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	193
ДОДАТКИ	210

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Необхідність розробки концептуального забезпечення і визначення стратегії переходу аграрної економіки на інноваційний шлях розвитку на основі всебічного дослідження потенціалу інноваційного розвитку, визначення шляхів його підвищення й ефективної реалізації обумовлена тим, що в умовах інтенсивної глобалізації світової економіки та посилення міжнародної конкуренції відбувається формування нової парадигми зростання на базі використання знань та інновацій як найважливіших економічних ресурсів.

Актуальність дослідження потенціалу інноваційного розвитку агропромислового виробництва та напрямів підвищення його ефективності обумовлена також тим, що на сьогоднішній день ключовими поняттями для соціально-економічної політики національної економіки стають якість життя населення та інноваційно-сталий розвиток господарюючих суб'єктів, а пріоритетними тактичними діями – визначення економічно-обґрунтованих перспектив розвитку, вибір спеціалізації, виявлення можливих точок інноваційного зростання, формування бізнес-середовища, що створює стимули до інноваційної діяльності для всіх господарюючих суб'єктів.

Дослідженню теоретичних засад інноваційного розвитку, його ресурсного забезпечення та формуванню інноваційного потенціалу присвятили наукові дослідження відомі зарубіжні й вітчизняні вчені, зокрема Л. Л. Антонюк, Ю. М. Бажал, І. І. Вініченко, Н. К. Васильєва, К. Б. Волощук, В. М. Геєць, В. В. Дементьєв, О. І. Дацій, О. В. Довгаль, П. М. Леоненко, Ю. О. Лупенко, П. М. Макаренко, Г. Менш, Ю. В. Масюк, Г. Є. Павлова, В. М. Тарасевич, Й. Шумпетер, П. І. Юхимчук, Ю. В. Яковець та ін. Проблеми формування і реалізації інноваційного потенціалу агропромислового виробництва, інноваційних засад його розвитку та практичний інструментарій інституціонального регулювання розвитку інновацій в агропромисловому виробництві досліджували такі відомі

вітчизняні економісти-аграрники, як В. Г. Андрійчук, О. М. Бородіна, О. В. Гончаренко, І. О. Іртищева, С. М. Кваша, М. Х. Корецький, М. Ф. Кропивко, М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, П. М. Музика, П. Т. Саблук, О. В. Ульяновченко, Л. І. Федулова, О. Г. Шпикуляк, О. В. Шубравська та ін.

Відзначаючи цінність результатів досліджень названих вчених і сучасних наукових розробок для теорії й практики формування, нарощування та ефективного використання інноваційного потенціалу агропромислового виробництва слід зауважити, що окремі аспекти зазначеної проблеми залишаються недостатньо вивченими й наразі досить актуальними. Більш глибоким дослідженням підлягає стан та формування інноваційної інфраструктури агропромислового виробництва, інформаційне забезпечення реалізації інноваційного потенціалу галузі й обґрунтування підходів до формування трансферного забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва та випуску інноваційної продукції. Потребують удосконалення наукові підходи до визначення стратегічних пріоритетів і концептуального забезпечення реалізації інноваційного потенціалу агропромислового виробництва на галузевому і регіональному рівнях. Відтак системне вивчення формування, оцінки та нарощування інноваційного потенціалу агропромислового виробництва є важливим у теоретичному і практичному аспектах, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дисертаційне дослідження відбиває результати наукових розробок, які здійснені автором відповідно до плану науково-дослідних робіт Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету за темою: «Стратегічний розвиток підприємництва в аграрній сфері економіки» (№0111U009859), в межах якої автором досліджено теоретико-методичні засади формування інноваційного потенціалу агропромислового виробництва, удосконалено методичний інструментарій його оцінки,

обґрунтовано теоретико-методологічні і управлінські засади формування системної основи реалізації та розроблено концептуальну модель формування й ефективного використання інноваційного потенціалу агропромислового виробництва.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо формування й нарощування інноваційного потенціалу агропромислового виробництва. Поставлена мета зумовила вибір і необхідність розв'язання таких найважливіших завдань:

- з'ясувати взаємозумовленість онтологічних засад економічного розвитку, регулюючих інструментів держави, мотиваційних механізмів інноваційної діяльності і елементного змісту інноваційного потенціалу та на основі цього уточнити сутність категорії «інноваційний потенціал агропромислового виробництва»;
- удосконалити методичний підхід до оцінки інноваційного потенціалу агропромислового виробництва з урахуванням його ресурсного та інституціонального забезпечення;
- оцінити сучасний стан інноваційного потенціалу агропромислового виробництва та перспективи його нарощування з урахуванням ресурсного забезпечення та інституціонального регулювання інноваційних перетворень;
- поглибити теоретико-методологічні і управлінські засади формування системної основи реалізації інноваційного потенціалу агропромислового виробництва з виділенням інструментів регулювання;
- розробити концептуальну модель реалізації інноваційного потенціалу агропромислового виробництва на системних засадах;
- удосконалити теоретико-методологічні та організаційні засади формування і розвитку інформаційного забезпечення інноваційного розвитку з виділенням його складових;

- сформулювати пропозиції щодо активізації інноваційного процесу в агропромисловому виробництві та трансферного забезпечення комерціалізації наукових розробок на засадах сучасних організаційно-управлінських форм функціонування;
- виявити інституціональні особливості формування сприятливого інноваційного середовища агропромислового виробництва та ідентифікувати чинники підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу;
- надати пропозиції щодо забезпечення системної взаємодії заходів і інструментів реалізації й нарощування інноваційного потенціалу агропромислового виробництва та інноваційного розвитку на загальнодержавному і територіальному рівнях.

Об'єктом дослідження є процес формування та реалізації інноваційного потенціалу агропромислового виробництва.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів формування, нарощування й ефективного використання інноваційного потенціалу агропромислового виробництва.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід, які застосовувалися для вивчення проблем формування інноваційного потенціалу агропромислового виробництва та обґрунтування концептуального забезпечення його ефективною реалізацією. Для досягнення мети дисертаційного дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: *системного аналізу* (для розробки концептуальної моделі реалізації інноваційного потенціалу агропромислового виробництва); *формальної логіки* (для конкретизації понятійного апарату інноваційної теорії); *структурно-функціональний* (для ідентифікації чинників підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу та виявлення інституціональних особливостей формування сприятливого інноваційного середовища агропромислового виробництва); *статистико-економічний*

метод, зокрема його прийоми *порівняння* (для оцінки стану інноваційного потенціалу агропромислового виробництва та виявлення перспектив його нарощування з урахуванням ресурсного забезпечення та інституціонального регулювання), *графічний* (для ілюстрації тенденцій формування і використання потенціалу інноваційного розвитку); *монографічний* (для вивчення досвіду формування й використання інноваційного потенціалу); *рейтингових оцінок* (для оцінки ресурсної складової інноваційного потенціалу агропромислового виробництва); *кластерного аналізу* (для групування сільськогосподарських підприємств за показниками використання інноваційного потенціалу та обґрунтування рекомендацій щодо формування програм активізації інноваційного розвитку); *економетричний* (для моделювання інтегрального показника оцінки інноваційного потенціалу); *нечітких множин* (для оцінки інституціональної складової інноваційного потенціалу агропромислового виробництва); *абстрактно-логічний* (для теоретичних узагальнень та формування висновків).

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативні акти України, дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Управління агропромислового розвитку Дніпропетровської обласної державної адміністрації, Головного управління статистики в Дніпропетровській області, звітність сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області, результати соціологічних опитувань, наукові статті, монографічні дослідження, доповіді на науково-практичних конференціях, а також ресурси інформаційної мережі *Internet*, результати власних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних, методичних та практичних засад формування, реалізації та нарощування інноваційного потенціалу агропромислового виробництва, спрямованих на зростання його конкурентоспроможності, зокрема:

вперше:

- розроблено концептуальну модель реалізації інноваційного потенціалу агропромислового виробництва, суть якої полягає у системному запровадженні заходів організаційно-економічної, нормативно-правової, інфраструктурної підтримки, спрямування на інноваційні цілі кадрових, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних ресурсів, програмно-цільового забезпечення пріоритетів інноваційного розвитку;

удосконалено:

- трактування поняття «інноваційний потенціал агропромислового виробництва», під яким, на відміну від поширених, запропоновано розглядати діалектичну єдність ресурсної (об'єктної) складової, що поєднує кадрові, матеріально-технічні, фінансові, інформаційні ресурси та інституціональної складової, яка формує спосіб поєднання ресурсів та перспективи інноваційного розвитку за допомогою організаційно-економічного, інфраструктурного, нормативно-правового забезпечення;
- методичний підхід інтегральної оцінки інноваційного потенціалу агропромислового виробництва, який на відміну від поширених, передбачає визначення кількісних і якісних показників використання ресурсів та дієвості інструментів інституціонального регулювання інноваційного розвитку;
- теоретико-методологічні й управлінські засади формування системної основи реалізації інноваційного потенціалу агропромислового виробництва, принциповою ознакою яких є застосування програмно-цільового методу та розробка державної програми інноваційного розвитку агропромислового виробництва, що сприятиме концентрації наявних ресурсів і забезпеченню послідовної реалізації інноваційних пріоритетів розвитку;
- теоретико-методологічні та організаційні засади формування і розвитку інформаційного забезпечення інноваційного розвитку агропромислового

виробництва, принциповою ознакою якого є створення організаційної основи інформаційної взаємодії суб'єктів аграрної сфери і інноваційного процесу за допомогою формування інноваційного порталу, інтерактивних каталогів інновацій, бази даних пропозицій і потреб інноваційної продукції, інформаційної адаптації інновацій і забезпечення консультативної підтримки товаровиробникам в процесі впровадження та освоєння інновацій;

дістали подальшого розвитку:

- пропозиції щодо активізації інноваційного процесу в агропромисловому виробництві та комерціалізації наукових розробок за допомогою запровадження трансферно-технологічної мережі бізнес-інкубаторів, регіональних агрокластерів та інноваційних центрів в межах науково-інноваційного парку, який виступить провайдером інноваційних розробок та діятиме на умовах державно-приватного партнерства;
- ідентифікація інституціональних чинників формування інноваційного середовища агропромислового виробництва, серед яких виділено законодавчі і організаційні заходи, спрямовані на формування інноваційної інфраструктури, мережі трансферу інновацій, кластерних об'єднань, інтеграційних зв'язків виробників і споживачів агроінновацій, що в сукупності сприятимуть відновленню інноваційного процесу на безперервній основі та активізації інноваційної діяльності агровиробників;
- пропозиції щодо забезпечення системної взаємодії заходів і інструментів реалізації й нарощування інноваційного потенціалу агропромислового виробництва на загальнодержавному і територіальному рівнях за допомогою обґрунтування пріоритетів, принципів формування, розробки прямих та непрямих інструментів інноваційної політики регіону з урахування програмно-цільової відповідності державних, регіональних та місцевих програм інноваційного розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення та методичні рекомендації, розроблені в дисертаційній роботі, поглиблюють практику формування інноваційного потенціалу агропромислового виробництва та забезпечують можливість його ефективнішого використання. Основні теоретичні положення, викладені в дисертації, доведені до рівня методичних розробок та практичних рекомендацій, що використано та впроваджено в практику управління і господарювання.

Пропозиції щодо формування системної основи реалізації інноваційного потенціалу агропромислового виробництва з застосуванням програмно-цільового методу та розробкою державної програми інноваційного розвитку агропромислового виробництва, що сприятиме концентрації наявних ресурсів і забезпеченню послідовної реалізації інноваційних пріоритетів розвитку та удосконалення трансферного забезпечення і комерціалізації агроінновацій, використано Управлінням агропромислового розвитку Дніпропетровської обласної державної адміністрації (довідка № 427-801/12-2016 від 09.12.16 р.).

Аналітичне та методичне обґрунтування рекомендацій щодо активізації інноваційного процесу в агропромисловому виробництві та комерціалізації наукових розробок за допомогою запровадження трансферно-технологічної мережі бізнес-інкубаторів, регіональних агрокластерів та інноваційних центрів в межах науково-інноваційного парку, який виступить провайдером інноваційних розробок та діятиме на умовах державно-приватного партнерства використані при розробці Регіональної програми інноваційного розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року Департаментом економічного розвитку Дніпропетровської обласної державної адміністрації (довідка № 4240/0/34 від 02.02.17 р.).

Авторські пропозиції інтегральної оцінки інноваційного потенціалу агропромислового виробництва регіону, що базується на визначенні кількісних і якісних показників використання ресурсів та дієвості інструментів

інституціонального регулювання інноваційного розвитку прийняті до впровадження Солонянською районною державною адміністрацією Дніпропетровської області (довідка № 60-578/0/114-16 від 19.12. 2016 р.).

Науково-практичні висновки та рекомендації з актуальних проблем формування й використання інноваційного потенціалу агропромислового виробництва використовуються у навчальному процесі Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету при викладанні дисциплін та спецкурсів «Національна економіка», «Інноваційний розвиток підприємств», «Інноваційний менеджмент» (довідка № 47-12-1673 від 23.12.16 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, висновки та рекомендації є підсумком особистих наукових досліджень. Опубліковані наукові праці є самостійними розробками і відображають основний зміст дисертації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертації апробовані у доповідях та обговорені на таких науково-практичних конференціях:

- міжнародних: «Забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки: проблеми, пріоритети, перспективи» (Дніпропетровськ, 2012), «Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери» (Донецьк, 2012), «Сталий розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення» (Дніпропетровськ, 2013), «Стратегія розвитку України в глобальному середовищі» (Сімферополь, 2013), «Achievement of high school» (Софія, 2014), «Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів» (Запоріжжя, 2015); «Актуальні проблеми менеджменту» (Кам'янець-Подільський, 2015 р.), «Modernn vymoženosti vmdэ-2015» (Прага, 2015);

- всеукраїнських: «Аграрна наука XXI століття: реалії та перспективи» (Дніпропетровськ, 2014), «Економічні проблеми модернізації та інвестиційно-інноваційного розвитку аграрних підприємств» (Дніпропетровськ, 2016);

- регіональній: «Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку Придніпров'я» (Дніпропетровськ, 2014).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 19 наукових праць загальним обсягом 5,9 друк. арк., у т.ч. 7 – у наукових фахових виданнях (3,6 друк. арк.), 1 – у іноземних виданнях (0,6 друк. арк.), одноосібних публікацій – 19.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (207 найменувань), додатків. Основний зміст дисертації викладено на 188 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 42 таблиці, 35 рисунків, 7 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО - МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1. Генезис теорій інновацій та категоріального змісту інноваційного потенціалу

Перспективи економічного зростання, можливість реалізації структурних, техніко-технологічних та організаційно-економічних змін у виробничій діяльності обумовлюються результатами реалізації науково-технічних та інноваційних розробок, що уособлюють у собі новітні знання в усіх галузях науки. Інновації в умовах сьогодення постають основним інструментом забезпечення конкурентоспроможності та виступають невід'ємною частиною розвитку бізнесу.

Еволюція категоріального змісту інновації та інноваційного потенціалу детермінована діалектичними зв'язками. Протягом тривалого терміну інновації розглядалися в науково-технічному контексті. Тому основними ресурсами при створенні інноваційних продуктів розглядалися переважно інтелектуальні, науково-технічні та інформаційні. В той же час ігнорувалася ринковий попит на інновації, зусилля менеджменту у впровадженні інновацій й інституціональні чинники. В подальшому розширювалося уявлення про інновації, а значить і інноваційний потенціал розглядався не тільки з точки зору ресурсного забезпечення, але й можливостей і мотивації підприємства у випуску новітніх продуктів у відповідності до потреб ринку.

У формуванні й розвитку теорії інновацій виділяються три важливих етапи: 10-30 – ті роки минулого століття – формування фундаментальних основ інноваційної теорії (період виникнення базисних інновацій, наукового пізнання природи інновацій); 40-60-ті роки – розвиток і систематизація базових інноваційних ідей; із середини 70-х років – новий етап пов'язаний з

освоєнням і поширенням п'ятого технологічного укладу, становленням постіндустріального суспільства.

Провідна роль у започаткуванні інноваційної теорії належить М.Д. Кондрат'єву [79] та Йозефу Шумпетеру [185]. З позицій розробки концепції великих циклів кон'юнктури, М.Д. Кондрат'єв визначав перехід до нового циклу на основі засвоєння хвилі винаходів та інновацій, розрізняючи час появи великих винаходів і час їхньої практичної реалізації. Гіпотезу про те, що інновації з'являються в економічній системі не рівномірно, а у вигляді кластерів висловлювали Й. Шумпетер і Г. Менш [186; 187]. Кластером, в даному контексті, визначалась сукупність базисних інновацій, або певна цілісність нових продуктів і технологій, сконцентрованих на певному часовому інтервалі й у визначеному економічному просторі [27, с.18]. В той же час, Й. Шумпетер доводив, що інновація супроводжується творчим руйнуванням економічної системи та детермінує її перехід з одного стану рівноваги в інший [185], а Г. Менш [166] пов'язував нерівномірність інноваційної активності з особливостями функціонування ринкової економіки. Підприємці приступають до впровадження радикальних інновацій тільки внаслідок різкого падіння ефективності інвестицій у традиційних напрямках, коли вже уникнути входження економіки у фазу глибокої депресії не можливо. Разом з тим, депресія відіграє роль генератора умов для появи інновацій, що складають технологічний базис нової «довгої хвилі». З позицією Г.Менша не погоджувався Х. Фрімен [199], який обґрунтовував, що депресія скоріше придушує, чим прискорює впровадження інновацій. Вона може створити тільки сприятливі можливості для організаційних інновацій. Останні створюють умови для зміни технологічної структури економіки.

На основі досліджень М. Кондратьєва, Й.Шумпетера, Г.Менша та аналізу розвитку економіки США у 80-ті рр. ХХ ст., П.Друкер доводив, що при спаді розвитку галузей спостерігається не стагнація, а економічне зростання, що викликане підвищенням підприємницької активності в інноваційній сфері. На погляд вченого, розвиток підприємництва

забезпечується єдиною важливою умовою – «...цілеспрямованою інноваційною політикою» [197, с. 67]. Так, П. Друкер започаткував новий напрям інноваційної теорії – теорію інноваційного підприємництва, у межах якої велись дослідження з питань підвищення ефективності віддачі інвестицій в інноваційну сферу, активізації інноваційної діяльності та напрямів її стимулювання державними органами.

Важливим напрямом інноваційної теорії стала концепція дифузії інновацій, де пояснюється процес поширення інновацій у часі та просторі. Ці концепції розроблялись Е. Менсфілдом [201], Д. Сахалом [149], А. Грублером [196], Е. Роджерсом [205], Я. А. Клайнкнехтом [200], Д. Фріменом, Дж. Кларком, Л. Суте [198].

Онтологічні особливості розвитку господарських систем сприяли тому, що дедалі більше дослідників почали підтримувати хвильову, циклічну концепцію розвитку економіки і відповідну появу винаходів і нововведень. Так, услід за хвилями винаходів з певним часовим лагом виникають хвилі нововведень [91, с. 32-33]. Хоча сучасні економічні методи виділяють значну видову різноманітність циклів [103], які властиві економіці, проте тільки окремі з них дістали практичне і теоретичне застосування. Серед них виділяють цикли товарно-матеріальних запасів Дж. Кітчана (з періодом до 3 років); цикли інвестицій в обладнання та устаткування К. Жугляра (період 7-11 років); відтворювальні цикли С. Кузнеца (період 18-22 роки).

За сучасних ринкових умов виникла ще одна теорія, що отримала назву «теорія прискорення», або «теорія інноваційного підприємництва». Її представники ґрунтуються на теорії довгих хвиль. Вони розглядають розвиток підприємництва за моделлю США, яке пов'язане з новаторським ризиковим підходом (синдром Силіконової долини). Це ілюструється великою кількістю розроблених у США патентів, орієнтацією на процесні інновації. На їх базі у країні надзвичайно швидко оновлюються старі галузі господарства і виникають нові, які розвиваються за спіраллю з дворічним тактом [206].

В умовах конвергенції різних теорій і методологічних підходів сформувалась соціально-психологічна концепція теорії нововведень. Вона пов'язана з пріоритетом людських відносин в управлінні інноваційною діяльністю. Її представники Х.Барнет, Є.Вітте, Е.Денісон зазначають, що основне місце мають посідати проблеми ролі особистості, поведінки, мотивації, рівень освіти, аналіз соціально-психологічних і організаційно-соціологічних чинників. Основною ідеєю даної теорії є виділення певної групи людей як особливих носіїв інновацій [195].

Отже, інноваційна теорія пройшла складний шлях розвитку, починаючи з розуміння циклічності економічної динаміки і періоду відкриттів та інновацій як складової розвитку; економічних інновацій та підприємця-інноватора, як основної рушійної сили економічної динаміки; епохальних нововведень як основи переходу від однієї історичної епохи до іншої та розумінням інновацій як соціокультурного явища. Всі ці теоретичні концепції мають імперативне значення для з'ясування категоріального змісту інноваційного потенціалу та природи інноваційних процесів, що виникають у сучасному постіндустріальному суспільстві та дозволяють розширити концептуальну базу їх дослідження. Слід визнати, що всі положення сучасної теорії інновацій відносяться до ринкової економіки. Тільки в ринкових умовах можливий природний процес виникнення і поширення ефективних інновацій.

Саме поняття «інновація» вперше з'явилося в роботах культурологів ще в ХІХ ст. і означало введення певних нових елементів однієї культури в іншу. Терміни «інноваційний процес», «нові комбінації», «нововведення» одним з перших використав Й. Шумпетер у роботі «Теорія економічного розвитку» [1, с. 10]. Критичний аналіз літературних джерел дозволяє констатувати, що термін «інновація» має широке трактування і використовується для визначення нових: матеріалів, продукції, технологій, ринків, методів управління, організаційних структур. Інновації розглядаються як явище, як процес та як вид діяльності підприємства з

урахуванням їх особливостей, що виявляються протягом усього їхнього життєвого циклу. В цьому контексті до інновацій, залежно від їх властивостей, можна віднести зміни: з удосконалення виробництва, якості, цінності для споживача. Інноваціями також є засоби, що втілюють наукові відкриття у життя, реалізацію ідей, які поліпшують кожний елемент організації праці. Інновація виступає результатом наукового дослідження, що впроваджується у виробництво, є якісно відмінною від існуючого продукту чи послуг, характеризується високим технологічним рівнем, новими або удосконаленими споживчими якостями порівняно з попереднім продуктом. Зміни, які набули матеріальної форми, зумовлені потребою попиту, науково-технічним прогресом, можуть виявлятися у товарах, джерелах сировини, матеріалів, технологічних процесах, діючій організаційній структурі, ринках збуту тощо. В даному контексті інновації виступають як явище.

Дії працівників підприємства щодо внесення змін у технологічні процеси, товари, джерела сировини і матеріалів, існуючу організаційну структуру, ринки збуту та інше з метою їх поліпшення, визначають інновації як процес. Цілеспрямовані, обґрунтовані, комплексні дії підприємства щодо зміни кожного з елементів системи даного підприємства, реалізовані, зумовлені потребою попиту та науково-технічним прогресом, і спрямовані на матеріали, товари, технологічні процеси, наявну організаційну структуру, методи управління, ринки збуту та інше визначають інновації як вид діяльності підприємства.

Таким чином, в науковій літературі поширена велика кількість дефініцій інновації, які часто суттєво відрізняється одна від одної та досліджуються в різних контекстах. Відсутність єдності поглядів на визначення категоріального змісту терміну «інновація» викликає необхідність подальшого глибокого його вивчення з метою уникнення існуючої невизначеності у понятійному апараті теорії інновації, що дозволить обминати складнощі й у практичній діяльності.

Перш за все, необхідність чіткого, неоднозначного трактування інновації викликано тим, що від цього залежить об'єктивність оцінки інноваційного потенціалу, величина якого є параметром, який дозволяє менеджменту оцінити можливості підприємств щодо інноваційної діяльності з метою вибору відповідної інноваційної стратегії розвитку, підвищення конкурентоспроможності продукції на ринку. Встановлення максимально можливих підходів, котрі характеризують сутність кожного поняття є відправною точкою для визначення цілей, структури і напрямів подальших досліджень.

Аналіз наукових джерел у вітчизняній і зарубіжній літературі засвідчив наявність двох основних поглядів науковців щодо визначення сутності інновацій, а саме: динамічного і статичного. Прибічники динамічного підходу розглядають інновацію як зміну, або як процес (рис.1.1).

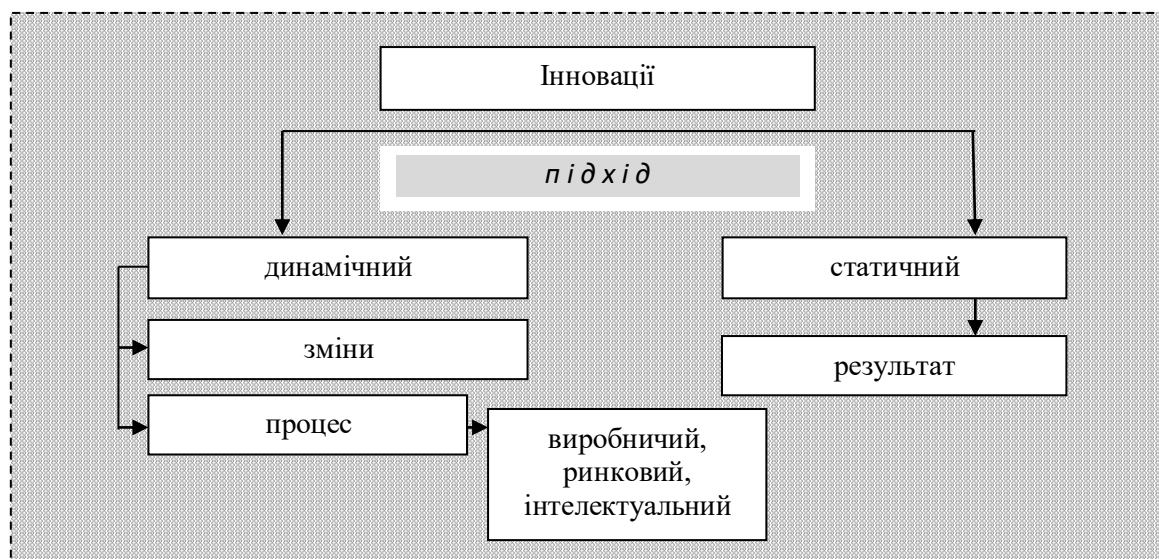

Рис. 1.1. Підходи до визначення категоріального змісту інновацій

Джерело: адаптовано за: [27; 91; 149; 166; 197; 201].

Згідно із тлумачним словником “зміна – перехід або перетворення чого-небудь (стану, руху, ознаки) у щось якісно інше” [161, с. 341]. В даному контексті Й. Шумпетер запропонував концептуальний підхід до розуміння суті інновацій, в основу якого поклав гіпотезу про “нові комбінації” [185, с. 36]. Вчений, першим в економічній науці виділив й надав характеристику нових комбінацій інноваційних змін, запропонувавши п’ять відповідних типових

змін (рис. 1.2). Слід зазначити, що фундаментом розвитку інноваційної теорії, яка розроблялась Й. Шумпетером стали ідеї М.І.Туган-Барановського щодо циклічності економічної динаміки [165]. Й. Шумпетер розглядав нововведення як зміну технологій й форм управління, як нові комбінації використання ресурсів, згодом термін “нова комбінація” було замінено терміном “інновація”, що й став науковою категорією. Вчений доводив, що для ефективного економічного зростання необхідною умовою є не стан рівноваги, а динамічний дисбаланс, що виникає внаслідок діяльності новаторів-підприємців. При цьому джерелом прибутковості підприємств може бути як зміна цін й економія на витратах, так і випуск принципово нових виробів [185, с. 36, 154–156].

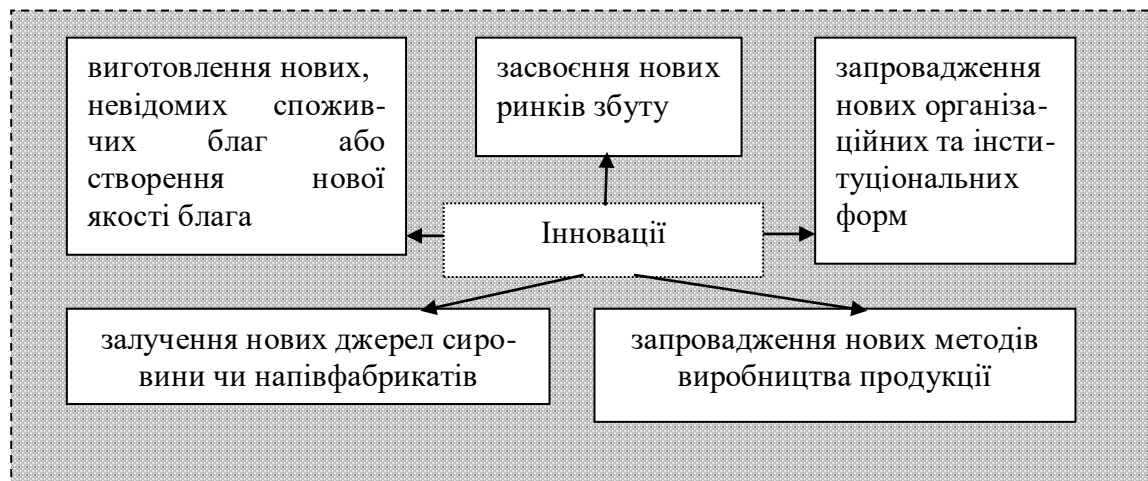

Рис. 1.2. Типи інновацій за Й. Шумпетером

Джерело: адаптовано за: [1;185].

Пітер Ф. Друкер визначав інновації в якості особливих інструментів, які використовують підприємці або засобів, за допомогою яких вони використовують зміни для здійснення нового виду бізнесу або послуг [50; 51]. Розвиваючи теоретичний підхід Й. Шумпетера, вчений наголошував на необхідності практичної реалізації нових товарів та визначення ролі підприємців у підвищенні ефективного розвитку виробництва. Обґрунтування даного підходу знайшло відображення також у роботах сучасних економістів, які досліджували інноваційну проблематику. Так Ю. Яковець доводив, що “інновації – це якісні зміни у виробництві, які

можуть стосуватися як техніки й технологій, так й форм організації виробництва та управління” [191, с.95]. В. В. Морозов інноваціями визначає “всі зміни або новації, які вперше застосовуються на підприємствах й приносять їм економічні, соціальні або інші конкретні вигоди” [106, с.6]. Н. В. Краснокутська вважає, що терміном “інновація” можуть бути визначені всі нововведення у виробничій, комерційній, фінансовій, маркетинговій, управлінській та інших сферах, будь-які зміни й удосконалення, що забезпечують суспільний прогрес, економію витрат, підвищення рівня ефективності й рентабельності виробництва [84, с. 14].

Погляд на інновацію як на засіб підвищення конкурентоспроможності підприємства набув поширення у працях Л. Л. Антонюка, А. М. Поручника, В. С. Савчука. Інноваціями називаються нові явища, новаторство або будь-яка зміна, яка вноситься суб’єктом господарювання у власну діяльність із метою підвищення своєї конкурентоспроможності, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [1, с.14].

Поступово набув поширення і підхід до визначення інновацій як комплексного процесу. Відповідно до Сучасного тлумачного словника “процес являє собою послідовну зміну фаз розвитку предметів, явищ, що відбувається закономірним порядком” [161, с. 738]. Тлумачення інновацій в якості процесу є більш широким, ніж його визначення як зміни, оскільки характеризує інновацію в контексті її життєвого циклу й окремих фаз інноваційного процесу, який поєднує основні етапи інноваційної діяльності (зародження інновації, розробка, поширення, впровадження) (табл.1.1).

Надані визначення дозволяють констатувати, що загальною основою формування інновації є послідовні фази формування інноваційного процесу, які можуть розглядатися за різними аспектами й з різним ступенем деталізації. Даний процес можна розглядати як сукупність функціональних видів діяльності (науково-дослідницької, науково-технічної, безпосередньо інноваційної, маркетингової, виробничої) або через призму послідовних часових етапів життєвого циклу нововведення (від розробки ідеї до її

впровадження у виробництво й розповсюдження на ринку). З позицій процесного підходу, інноваційний проект реалізується, починаючи від інвестування розробок, виготовлення інноваційних продуктів та їх розповсюдження і засвоєння.

Таблиця 1.1

Трактування інновацій як процесу (динамічний підхід)

Науковці	Трактування інновації
Б. Санто	суспільний, технічний або економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів забезпечує створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій і приносить додатковий дохід [148]
О. Лапко	комплексний процес, який передбачає створення, розробку, доведення до комерційного впровадження і поширення нового технічного або якогось іншого рішення (новації), що задовольняє потребу [93, с. 28]
Е.В. Лапін	комплексний процес створення, розповсюдження і використання нового практичного засобу для кращого задоволення відомої потреби споживачів [92]
Твисс Б.	процес, в якому інтелектуальні товари (винаходи, інформація, ноу-хау або ідеї) набувають економічного змісту [162]
І.М. Буднікевич І.М. Школа	комплексний процес, що спрямований на створення, розробку та доведення наукової ідеї до стадії комерційного використання та поширення в економіці [23, с. 29]
В.Г. Мединский	суспільний, технічний, економічний процес, які зумовлюють створення кращих за своїми властивостями товарів (продуктів, послуг) і технологій за допомогою практичного використання нововведень [102, с. 53]
Д.М. Гвішіані	комплексний процес створення, поширення і використання нового практичного засобу (нововведення) для нової (або кращого задоволення уже відомої) суспільної потреби [38]

Джерело: адаптовано за: [23; 38; 92; 93; 102; 148; 162].

Прихильники процесного підходу визначають інновацію як процес створення й поширення нововведення, що включає повний інноваційний цикл (фундаментальні і прикладні дослідження, дослідно-конструкторські роботи, виробництво, впровадження). В той же час, науковці не визнають той факт, що проміжний результат кожного з цих етапів є інновацією. В даному аспекті неприпустимо ототожнювати поняття «інновація» з «інноваційним процесом» або «інноваційною діяльністю». Інновації виникають на завершальній стадії інноваційного процесу, що завершується впровадженням і отриманням економічного, соціального чи екологічного ефекту. Відтак, на початкових стадіях інноваційного процесу відбувається трансформація наукової ідеї в новацію, що на завершальній стадії підлягає впровадженню у

виробництво і тільки після отримання певного ефекту можна засвідчити формування інновації.

Ставлення до інновації як до поетапного процесу, від зародження ідеї до продажу інноваційних продуктів на ринку, пов'язане з тим, що довгий час в національній економіці домінуючою була лінійна модель інноваційного процесу, яка передбачає поступову трансформацію інноваційної ідеї від фундаментальних досліджень до прикладних розробок й дослідного виробництва та впровадження. В той же час, процес наукових досліджень у сучасних умовах характеризується певною автономією, натомість ключову роль в розвитку інновацій відіграють, як правило, великі фірми. Домінуючою стала нелінійна модель інноваційного процесу, яка засвідчує, що рівнозначними джерелами інноваційної ідеї виступає як сам технологічний процес, так і ринок та споживачі. Тобто створення інновацій можливе без застосування етапу наукових досліджень, коли виникає ідея, проробляється концепція, яка завершується безпосередньо розробкою. Доволі часто до фундаментальних досліджень звертаються у тому випадку, якщо за допомогою прикладних досліджень неможливо розв'язати проблему. У практиці розвинутих країн набули поширення інтегровані мереживі моделі організації інноваційного процесу, відповідно до яких ще до початку реалізації перших стадій інноваційного процесу заздалегідь ставиться завдання щодо створення новацій, котрі потенційно володіють цінністю й корисністю для споживачів. Тобто інновації мають ринкову спрямованість ще до початку інноваційного процесу. В цьому полягають принципові відмінності між науковими фундаментальними й навіть прикладними дослідженнями та інноваційними процесами. Інновація не є класичним продуктом НДДКР, а виступає продуктом певної творчої технічної або управлінської ідеї, яка може зародитися де завгодно [36].

Відтак, інновації, з одного боку, можуть стимулюватись попитом. З іншого боку, інноваційний продукт може пропонуватися ринку. Визначальними причинами виникнення інновацій можуть виступати

економічні фактори, пов'язані із попитом і потребами ринку. У іншому випадку наука й науково-технічний процес можуть виступати спонукальною силою щодо появи інновацій. Тоді підприємство спроможне не тільки слідувати за потребами ринку в інноваційних продуктах, але й активно формувати попит на інноваційні продукти. Коли у процесі створення інновації впроваджуються нові наукові знання, винаходи, такі інновації володіють не тільки споживчою корисністю, але й науково - технічною новизною, що вносить свій вклад до прогресивного розвитку суспільних потреб.

На даному етапі розвитку інноваційної теорії переважаючими стали погляди вчених відносно того, що інноваційна ідея зароджується переважно не в науковій сфері, а в сфері суспільного споживання (виробничого, споживчого, соціальних послуг). Саме споживачі пред'являють до інновацій певні вимоги щодо вартості, якості, функціональних характеристик, якими повинен керуватися розробник при створенні інновацій. Тобто інноваційний процес не тільки завершується на ринку (в його широкому розумінні), але й породжується ринком. Це дає підстави розглядати інновацію як конкретний результат етапів, пов'язаних із створенням й споживанням інновацій.

Таким чином, динамічний підхід до визначення поняття інновації в якості процесу з використанням всіх стадій її створення потребує певних уточнень. По-перше, в такому викладенні його доцільно розглядати саме як процес створення інновацій, який має певні стадії, тобто інновація виступає результатом інноваційного процесу. По-друге, не всі результати стадій інноваційного процесу можна визнати за інновації, адже наукові дослідження можуть не мати практичного застосування, а значить і вигод для споживача. При цьому інновація може створюватися як за прямолінійним методом, так і починатися із будь-якого етапу життєвого циклу інновації. В межах статичного підходу інновацію розглядають як результат інноваційної діяльності (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Визначення інновацій як результату (статичний підхід)

Автори	Визначання інновації
Закон України „Про інноваційну діяльність”	новостворені і (або) вдосконалені технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [60]
Р.Фатхутдінов	кінцевий результат управління й упровадження новинок з метою отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту [172]
С.Д. Іл'єнкова	кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді нового чи вдосконаленого продукту, який впроваджений на ринку, нового чи вдосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності (Положення Фраскати ОЕСР) [67, с.16]
Ю.П. Морозов	прибуткове використання новацій у вигляді нових технологій, видів продукції і послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного, адміністративного характеру [106, с.6]
Н.Н. Молчанов	результат наукової праці, спрямований на удосконалення суспільної практики і призначений для безпосередньої реалізації в суспільному виробництві [105]
Л.М. Гохберг	кінцевий результат інноваційної діяльності, що отримав втілення у вигляді нового або удосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або удосконаленого процесу, що використовується в практичній діяльності чи в новому підході до соціальних послуг [158]
Э.А. Уткін	удосконалення, упроваджені у виробництво, які дозволяють одержати економію витрат або створюють умови для її отримання [169, с. 173]
П.Н. Завлін	використання в будь-якій сфері суспільства результатів інтелектуальної (науково-технічної) діяльності для удосконалення процесу діяльності чи його результатів (виробництво, економічні, правові, соціальні відносини, область науки, культури, освіти та інші сфери діяльності суспільства) [57]
М. Портер	інновації виявляються у новому дизайні продукту, у новому процесі виробництва, у новому підході до маркетингу чи в новій методиці підвищення кваліфікації працівників [128, с. 171]
Х. Пірс	комерційне освоєння нової ідеї [203, с.7]
Ю. Яковець	якісні зміни у виробництві, які можуть стосуватися як техніки і технології, так і форм організації виробництва і управління [191, с. 95]
А.П. Гречан	кінцевий результатом інноваційної діяльності, який виступає у вигляді нового або удосконаленого продукту, нового або удосконаленого технологічного процесу з метою досягнення економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту [42, с. 6]
О.С. Гайфутдінова	кінцевий результат інноваційної діяльності, який отримав реалізацію у вигляді нового або удосконаленого продукту, що реалізується на ринку, нового або удосконаленого технологічного або організаційного процесу, який використовується у практичній діяльності [37, с. 10]
Міжнародні стандарти в інноваційній сфері	кінцевий результат інноваційної діяльності [146, с.19]
С.Ф. Покропивний	упровадження в господарську практику результатів інноваційних процесів [127]

Джерело: адаптовано за [37; 42; 57; 60; 67; 105; 106; 127; 128; 146; 158; 169; 172; 191; 203].

Відтак вважаємо, що до терміну “інновація” неправомірно включати їх розробку, упровадження та дифузії. Такі етапи доцільніше відносити до інноваційного процесу, результатом окремих етапів якого можуть бути

новації, тобто нововведення, що не впроваджені у виробництво і не спожиті ринком, й інновації, котрі пройшли виробничу стадію, стадію комерціалізації тобто стали затребувані ринком [171, с. 45]. Така позиція зафіксована і у “Керівництві Фраскати”, у якому інновація представлена як кінцевий результат інноваційної діяльності [146, с.19]. Це зазначено також в Рекомендаціях Осло (Oslo Manual), що містять міжнародні норми щодо збирання і аналізу даних про інновації [202, с.27]. Сутність інновації проявляється у багатьох відмічених рисах, однак найбільш глибинною її ознакою є забезпечення ефекту при реалізації інновації.

В наукових працях досить часто інновації визначаються вузько, тільки з технічної точки зору. Вузький підхід пов’язується із так званими “твердими” інноваціями, тобто переважно з промисловим виробництвом, а саме, з його новою технікою, прогресивними видами технологій і виробами. Прибічниками такого підходу виступають відомі економісти Х. Рігс, В. Хіпель, Б. Твісс, Б. Санто. Наприклад, Б. Твісс визначає інновацію як процес, у якому винахід або ідея набувають економічного змісту [162]. Прихильники вузького підходу присутні серед зарубіжних і українських науковців [5; 22; 191, с. 95].

Наведені погляди до сутності інновацій пояснюються визначальною роллю технічних змін при їх впливі на результативні показники діяльності підприємств, наявністю відпрацьованих методик щодо визначення економічного ефекту від впровадження нової техніки. Дотепер у країнах із пострадянською економікою недооцінюється роль організаційних, управлінських, економічних й соціальних змін, які відбуваються на підприємствах у зв’язку з більш тривалим отриманням економічних результатів від таких інновацій порівняно із технічними інноваціями. Крім того, існують певні методологічні складнощі у визначенні ефекту від впровадження нематеріальних (організаційних, управлінських, економічних, соціальних) інновацій.

У теперішній час такі погляди є обмеженими. Сучасні технічні засоби й засоби комунікації, використання нових управлінських технологій уможлиблюють розповсюдження інновацій не тільки у виробничу сферу, але й у наукову, управлінську, маркетингову, фінансову. У цьому зв'язку вважаємо більш ґрунтовною точку зору прибічників широкого трактування інновацій. До них відносяться Й. Шумпетер, М. Портер, П. Друкер, Д. Тідд, Д. Бессант, К. Павітт, П. Завліна, Ю. Морозов, Р. Фатхутдинов, Л. Антонюк, А. Поручник, В. Савчук, М. Денисенко, А. Гречан. Їх позиція полягає у тому, що інновації розповсюджуються не тільки на новий чи вдосконалений продукт, або технологічний процес, але й охоплюють рішення виробничого, фінансового, комерційного, адміністративного чи іншого характеру.

Як зазначив Ю. Морозов, інновації в широкому розумінні – це прибуткове (комерційне) використання новацій у вигляді нових технологій, видів продукції й послуг, організаційно-технічних та соціально-економічних рішень [106, с. 6]. М. Портер, в даному контексті наголошував: “інновації виявляються у новому дизайні продукту, у новому процесі виробництва, у новому підході до маркетингу чи в новій методиці підвищення кваліфікації працівників” [128, с.171].

Згідно із “широким підходом” до інновації, вони охоплюють не тільки виробничу сферу, але й суспільне життя, включаючи науку, політичне й соціальне життя, культуру, етику, релігію. Більш того, нобелівський лауреат Саймон Кузнець, ввів поняття епохальних інновацій, котрі проявляються при переході від однієї історичної епохи до іншої. Ним було доведено, що технологічні нововведення взаємопов'язані з нововведеннями в інших сферах суспільства й ведуть до нововведень у галузі права, інституціональних структурах і навіть у ідеології [89].

Таким чином, у сучасних умовах у науковому співтоваристві переважає підхід щодо “широкого” трактування інновацій у всіх сферах суспільного життя й навіть при зміні епох існує поняття “епохальні інновації”. Це дає підставу стверджувати, що за “широким підходом” до інновацій відносяться

як матеріальні (тверді), так і нематеріальні (м'які), пов'язані з організаційними, управлінськими, маркетинговими, фінансовими інноваціями.

У зв'язку з цим базове поняття «інновації» повинно ґрунтуватися з урахуванням таких вимог:

1. Однозначне трактування сутності інновації та її змісту означає неможливість ототожнення інновації і нововведення (новації). У вітчизняній і зарубіжній економічній літературі присутні різні трактування таких категорій, як “інновація”, “нововведення”, “новина”, “інноваційний процес”, “винахід”, “відкриття”. Існують випадки використання цих понять в якості синонімів, не дивлячись на суттєві їх відмінності.

Винахід й відкриття сприяють якісним зрушенням у матеріальному виробництві та невиробничій сфері. Натомість не слід ототожнювати відкриття та винахід з інноваціями, в силу того, що вони повинні пройти багато стадій для перетворення у інновацію. Відкриття, а також винахід, є результатом фундаментальних досліджень, а інновація має прикладний характер. Відкриття не переслідує мету отримати вигоду. Інновація ж завжди ставить своєю метою отримати будь-яку відчутну вигоду, зокрема більшого притоку грошей, суми прибутку, підвищення продуктивності праці й зниження собівартості виробництва за рахунок застосування будь-якого нововведення в техніці та технології. Відкриття може статися випадково, а інновація завжди є результатом пошуку. Її випадково не проводять, вона вимагає певної чіткої мети й техніко-економічного обґрунтування [3; 33, с. 22].

Інновацію необхідно відрізнити від винаходу і не ототожнювати ці поняття ще й тому, що винахід може виступати тільки в якості ідеї або прототипу нового продукту чи нового технологічного процесу, але він не перетворюватиметься у інновацію, поки не реалізується на ринку. Однак, більшість винаходів ніколи не стають інноваціями.

Існують принципові розбіжності між новаціями та інноваціями. Під нововведенням розуміють практичне застосування інновації. Як відмічалось, “інновація” означає “введення новацій”, а термін «новація» походить від латинського «novatio», що означає «оновлення», тобто процес. Тому під новаціями розуміють нові процеси, нові методи, нову продукцію або технології. В даному контексті Р. А. Фатхутдінов [171, с.45] зазначив, що новація – це оформлений результат фундаментальних, прикладних досліджень, розробок або експериментальних робіт у будь-якій сфері діяльності, який супроводжується підвищенням її ефективності.

Оформлення новацій може здійснюватися у вигляді відкриттів, патентів, товарних знаків, документації (на новий або удосконалений продукт, технологію, виробничий процес), організаційно-виробничої структури, наукових підходів або принципів, результатів маркетингових досліджень. Наявність таких новацій на підприємстві в значній мірі створює бар'єри для їх конкурентів і може розглядатися як фактор інноваційності підприємства.

Відтак, інновацію не можна повністю ототожнювати з нововведенням. Зв'язок між ними проявляється в тому сенсі, що нововведення у вигляді нових знань, продуктів, процесів виступають фактором інноваційності. Якщо результатом науково-технічних розробок й винаходів може стати новий продукт, то інновація повинна забезпечити при реалізації й споживанні цього продукту нову вигоду.

2. Сутнісною характеристикою інновацій є новизна, як наукова, так і практична, що проявляється у вигляді нового прогресивного результату, котрі раніш не використовувалися даною виробничою системою. Oslo Manual передбачають дуже високі вимоги до інновацій й визнають тільки ті інновації, що пов'язані із технологічними змінами і рекомендує підходити до інновацій як до таких, що спрямовані на розробку та впровадження технологічно нових й значно технологічно удосконалених продуктів (продуктові інновації) та процесів (процесні інновації). Технологічно новий

продукт – це комерціалізований продукт, котрий пройшов технологічні вдосконалення різного ступеня (зміни в проектно-конструкторських характеристиках, отримання нових функціональних ознак, додаткові операції, а також склад матеріалів і компонентів). Такі інновації можуть базуватися на принципово нових технологіях чи на поєднанні існуючих технологій для нового використання.

3. Результат освоєння інновацій на підприємствах у виробничому процесі знаходить своє відображення у впровадженні нової техніки й технології, у прогресивних змінах організаційних та управлінських структур суб'єктів господарювання, випуску інноваційних продуктів, що супроводжується підвищенням ефективності функціонування виробничої системи. Комерціалізація новацій і перетворення у інновації крім продажу на ринку відбувається шляхом їх використання у власному виробництві. Якщо підприємство самостійно розробило нові технології, моделі продуктів, організаційно-управлінські структури – це новації, а якщо практично використало у своїй діяльності, або реалізувало свої розробки на ринку – вони набувають статусу інновацій. Для продукції виробничого призначення таким моментом слід вважати дату промислової експлуатації, для споживчої продукції – дату реалізації першої партії або одиниці товару.

Таким чином, інновація – це комерціалізована новація, а особливістю виробничого суб'єкта виступає те, що він здатен виступати у двох іпостасях: як споживач інновацій на вході у виробничу систему (шляхом придбання на ринку інноваційної сировини, матеріалів, технологій, інноваційного менеджменту, і висококваліфікованої робочої сили, інноваційного обладнання, патентів, наукових розробок) і як виробник інноваційних продуктів, затребуваних ринком – на виході із виробничої системи.

4. Результатом стадії розповсюдження інновацій є їх комерціалізація, тобто перетворення нововведень у товарну форму для задоволення ринкового попиту споживачів. Саме на ринку відбувається процес комерціалізації

результатів науково-технічної діяльності, який в економіці постіндустріального суспільства стає все більш масштабним.

Якщо розглядати інновацію з ринкових позицій, то головна причина її виникнення полягає у необхідності завоювання клієнта шляхом виготовлення продукту, якому клієнт віддасть перевагу замість аналогічного, що конкурує на ринку. Тому комерційний аспект дозволяє визначити інновацію як економічну необхідність, усвідомлену через потреби ринку. Як справедливо відмітив Ф. Янсен, “інновації – це одночасно прояв двох світів, а саме, світу техніки і світу бізнесу. Тільки тоді, коли до нововведень підключається бізнес, вони стають інноваціями” [193, с. 4].

При цьому інновація не тільки підкоряється процесу задоволення зростаючих суспільних потреб, але й за свідченням відомого американського економіста Д.К. Гелбрейта, “сучасне нововведення значно частіше полягає у тому, що воно створює потребу, яку ніхто не відчував” [39, с. 181]. Тобто інновації орієнтовані не тільки на реалізацію існуючих потреб, але й на формування нових потреб споживачів.

5. Інновація орієнтована на отримання кінцевого результату прикладного характеру, що передбачає обов’язковість його вимірювання (кількісного та /або якісного). Цей результат може виражатися економічним, соціальним, екологічним, науково-технічним, інтегральним ефектом. На рівні підприємства він проявляється в отриманні додаткового прибутку, котрий виступає джерелом подальших інновацій. При цьому прибуток може бути отриманий не тільки при зміні цін, економії на витратах, але й при радикальній зміні виготовлення виробу [185, с. 154]. У зв’язку з цим Б. Твісс підкреслював, що "проблема не тільки у самих нововведеннях, але скоріше в ефективному, орієнтованому на прибуток управлінні науково-технічними нововведеннями" [162, с. 33-36].

Слід зазначити, що під реалізацією інновації розуміється не тільки продаж будь-якої новини, нововведення, що має патент або ліцензію й може виступати як окремий кінцевий товар, зі своїм окремим попитом, ціною, а

насамперед, як продаж товару, що є кінцевим результатом впровадження цієї новини у виробничу, технологічну або іншу сферу діяльності підприємства – інноватора [33].

Економічна сутність інновацій полягає у збільшенні доданої вартості у складі обсягів валового доходу підприємства чи валової доданої вартості галузі. Основними компонентами доданої вартості виступають прибуток, амортизація, заробітна плата, котрі досягаються при впровадженні нових параметрів продуктів, технологій, обладнання. Зростаюча частка доданої вартості у складі виручки уможливорює вищу оплату працюючих та можливість ефективно володіти інноваційним потенціалом для наступного розвитку виробництва.

Дослідження економічних праць як зарубіжних, так і вітчизняних авторів виявило різноманітність підходів до визначення показників ефективності науково-технічного прогресу та інноваційної діяльності [58; 178; 192]. Так, Ю. Бажал, пропонує економічний ефект інновацій вимірювати абсолютними і відносними показниками. Абсолютний показник прибутку від упровадження інновацій включає економію від зниження собівартості та від підвищення ціни внаслідок нової якості техніки чи продукції, а відносні показники оцінюють цей прибуток обсягами витрат, інвестицій, продукції, терміном окупності витрат тощо [4].

В національній економіці й науковому співтоваристві відсутній загальноприйнятий комплексний підхід до формування показників ефективності використання інноваційного потенціалу, ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності чи визначення стану інноваційного розвитку.

Інновація, інноваційний процес, інноваційна діяльність є складними багатоаспектними поняттями, тому існує декілька методів оцінки ефекту й ефективності від їх реалізації. Зокрема, розповсюдженими є підходи щодо оцінювання ефективності інновацій з точки зору їх ієрархічної структури за